

Arab adabiy manbasida yordamchi fe'llarni kelishi (Qur'on Karim va hadislarda)

*Ibrohimov Nizomiddin Faxriddin o'g'li
O'zbekiston Milliy Universiteti
O'zbek filologiya kafedrasи o'qituvchisi*

Annonatsiya: Ushbu maqolada “kaana va axvatuha” ya’ni “yordamchi fe’llar”ning arab adabiy manbasi bo’lgan Qur’onda va hadislarda ifodalanishi ko’rib chiqilgan va ma’no qirralari yoritib berilgan.

Kalit so’zlar. Qur’onu Karim, hadis, “bo'lmoq”, “aylanmoq”, nahv va so’z

Yordamchi fe'llarni arab adabiy manbasi bo’lgan Qur’onu Karimda kelish o’rinlari ko’rib chiqamiz

1. " - bo'lmoq, o'tgan va kelasi zamondagi ish-harakatni ifodalaydi.

وَمُنذِرٍ مُبَشِّرٍ النَّبِيُّنَ اللَّهُ فَبَعَثَ وَاحِدَةً أُمَّةَ النَّاسُ كَانَ ” : نَعَلَى قَوْلِهِ

Insonlar bir toifa (bir sinf) edi. Alloh xushxabar beradigan va ogohlantiradigan payg‘ambarlar yubordi va ular bilan birga – o‘zaro ixtilofga tushgan narsalarida insonlar orasida hukm qilsin deb, haqni ko‘rsatadigan kitob ham yubordi¹

الْعَافِلِينَ لَمِنْ قَبْلِهِ مِنْ كُنْتَ وَإِنَّ الْقُرْآنَ هَذَا إِلَيْكَ أُوحِيَنَا بِمَا لُقْصَصَ إِلَيْكَ أَحْسَنَ عَيْنَكَ تَفْصِّلُ نَحْنُ

Senga ushbu Qur’onni vahiy qilish orqali senga eng go‘zal qissani aytib beryapmiz. Albatta, sen ilgari bundan bexabar eding².

تَعْمَلُونَ كُنْتُمْ مَا نَسْتَنْسِخُ كُنَّا إِنَّا بِالْحَقِّ عَيْنَكُمْ يَنْطِقُ كِتَابُنَا هَذَا

Bu sizlarga to‘g‘risini aytib beradigan kitobimizdir. Albatta, Biz qilmishingizni aynan yozib turgan edik.³

Yuqoridagi uch oyatda har birida fe’lining turli xil qo’llanishi ko’rish mumkin. Birinchi oyatda yordamchi fe’l sifatida, ikkinchi oyatda mustaqil fe’l sifatida, uchinchi oyatda murakkab fe’l zamonlari ifodalab bergen.

2. " - أَصْبَحَ " - ertalab bajarilgan ish-harakatini bildiradi.

مَعِينٌ بِمَاءِ يَأْتِيْكُمْ فَمَنْ غَورًا مَأْوِيْكُمْ أَصْبَحَ إِنْ ثُمَّ أَبْلَغَ

Ayt: “Hech o‘ylab ko‘rdingizmi? Suvlaringiz singib ketsa, sizlarga muayyan suvni kim keltirib beradi?”⁴

¹ Baqara surasi 231

² Yusuf surasi 3

³ Josiya 29

الْخَاسِرِينَ مِنَ فَأَصْبَحَ قَاتِلُهُ أَخِيهِ قُتْلَ نَفْسُهُ لَهُ فَطَوَعَتْ

Baribir nafsi unga birodarini o 'ldirishni qabul qildirdi, shu tariqa u o 'z birodarini o 'ldirdi va xonavayron bo 'ldi⁵.

جَاثِمِينَ دَارِهِمْ فِي فَأَصْبَحُوا الرَّجْهُةُ فَأَخْذَهُمْ

Oqibatda, ularni shunday qattiq zilzilada tutdiki, turgan joylariga qulab tushdilar⁶.

Yuqoridagi o'rirlarda أصبح fe'lini yordamchi fe'l sifatida qo'llanilganini ko'rish mumkin. Oyatda aynan tongda ro'y beradigan voqealikka dalolat qilsa ham tafsirida buni ifada etilmagan.

3. " ظل " - kun bo'yi bajarilgan ish-harakatini davom etganini ifodalaydi. " ظل " yordamchi fe'l bo'lganda, o'zbek tiliga bo'lmoq, -dir, hali kabi shakllarda tarjima qilinadi.

وَإِذَا بُشِّرَ أَحْدُهُمْ بِالْأُنْتَىٰ ظَلَ وَجْهُهُ مُسْوَدًا وَهُوَ كَظِيمٌ

Ulardan biriga qiz farzandni hush xabari berilsa achchig'idan yuzi qorayib ketadi⁷.

خَاضِعِينَ لَهَا أَعْنَاقُهُمْ فَظَلَّتْ آيَةُ السَّمَاءِ مِنْ عَلَيْهِمْ تُنَزَّلُ نَشَأْ إِنْ

Agar munosib bilganimizda, ularga osmondan dalil/mo'jiza tushirar edik, shunda (majburan) unga bo'yinlari egilib qolardi⁸.

كَظِيمٌ وَهُوَ مُسْوَدًا وَجْهُهُ ظَلَ مَثَلًا لِلرَّحْمَنِ صَرَبَ بِمَا أَحْدُهُمْ بُشَّرَ وَإِذَا

Ularning birortasiga Rahmonga nisbatan misol qilib keltirilgan qizni xushxabari berilganida, jahlini ichiga yutib, yuzi "qorayib" qoladi⁹.

Yuqoridagi oyatlarda yordamchi fe'l bo'lmoq ma'nosida tafsir qilingan ammo bu oyatlardagi voqealik ma'lum bir vaqtda emas, kun bo'yi bo'lishaga dalolat qilmoqda.

4. - أضْحَى. tongda bo'lmoq degan ma'nosini ifodalaydi.

وَأَنَّكَ	لَا	تَظْمَأِ	فِيهَا	وَلَا	تَضْحَى

Yana, sen bu yerda suvga tashna bo 'lmaysan, issiqda ham qolmaysan¹⁰

Tafsirda tongda bo'lmoq fe'li, issiqda ham qolmaysan deb berilgan, aslida tongda qolmaysan degan ma'nodadir.

⁴ Mulk surasi 30

⁵ Maida 30

⁶ A'ruf 78

⁷ Annahl 58

⁸ Alshuara 26

⁹ Zuhurf 17

¹⁰ Toha 119

5. أَمْسَى kechqurun bajarilgan ish-harakatini bildiradi.
تُصِّحُونَ وَهِيَنْ تُمْسُونَ حِينَ اللَّهُ أَنْفَسْبَحَ

Tunga kirayotganingizda ham tonga kirayotganingizda ham Allohni ulug 'langlar¹¹

Yordamchi fe'l o'z ma'nosida qo'llanilgan.

1. " بات - tun bo'yi bajarilgan ish-harakatini ifodalaydi.
وَقِيَامًا سُجَّدًا لِرَبِّهِمْ يَبْيَثُونَ وَالَّذِينَ

Ular tunlarni Robbiga sajda qilgan va bedor bo 'lgan holda o 'tkazadi¹².

Ushbu oyatda ham yordamchi fe'l o'z ma'nosida ishlatilgan.

7. " صار - bo'lib qolmoq, aylanmoq.

{53} الْأَمْرُ تَصِيرُ اللَّهُ إِلَى أَلَا أَرْضٌ فِي وَمَا السَّمَاوَاتِ فِي مَا لَهُ الَّذِي أَنْهَ اللَّهُ صِرَاطٍ

*Osmonlar va yerdagi narsalar Uniki bo 'lgan Allohning yo 'liga (boslaysan). Ogoh bo 'linglar!
Barcha ishlar Allohga qaytadi¹³*

Ushbu oyatda صار fe'li aylanmoq ma'nosini ifodalab bergen.

8. " ليس - fe'li holatdagi (holdagi) inkorni ifodalaydi.

مَوْعِدُهُمْ إِنَّ أَصَابَهُمْ مَا مُصِيبُهَا إِنَّهُ أَمْرَأَنَّكَ إِلَّا أَحَدٌ مِنْكُمْ يَلْتَفِتُ وَلَا اللَّائِلُ مَنْ بِقِطْعٍ بِأَهْلِكَ فَأَسْرِ إِلَيْكَ يَصِلُوا لَنْ رَبُّكَ رُسُلٌ إِنَّا لُوطٌ يَا قَالُوا
بِقَرِيبٍ الصُّبْحُ أَئِنَّ الصُّبْحَ

Elchilarimiz Lutga shunday dedi: "Ey Lut! Biz yaratgan Egangning elchilarimiz – qavming senga tegolmaydi. Sen kechaning bir qismida oilangni olib yo 'lga chiq. Orangizdan hech kim (yo 'lda) orqasiga qaramasin, xotining bundan mustasno. Chunki, qavmingga keladigan azob unga ham keladi. Ularning (halok bo 'lish haqida) belgilangan vaqtি tong vaqtidir. Tong vaqtি yaqin emasmi?¹⁴

Oyatdagi fe'li inkor tasdiq ma'nosida qo'llanib, yordamchi fe'l sifatida ko'rish mumkin.

9. " ما زال - to'xtamaslik, davom etmoq.

مُخْلِفِينَ يَرَأُونَ وَلَا وَاحِدَةً أُمَّةً النَّاسَ لَجَعَلَ رَبُّكَ شَاءَ وَلَوْ

Agar yaratgan Egang munosib bilganida barcha insonlarni bir ummat qilib qo 'yar edi. (Lekin) ular davomli (haqqa qarshi) ixtilofchi bo 'lib qoladi¹⁵.

Yordamchi fe'l o'z ma'nosida qo'llanib, biror bir ish harakatda to'xtamasdan davom etish ma'nosidadir.

¹¹ Rum 17

¹² Furqon 49

¹³ Sho'ro 53

¹⁴ Hud 81

¹⁵ Hud 118

10. "ما برح" - to'xtamaslik, davom etmoq.

مُوسَى إِلَيْنَا يَرْجِعُ حَتَّىٰ عَكِيفِينَ عَلَيْهِ تَبَرَّحَ لَنْ قَالُوا

(Qavmi esa): "Muso qaytib kelgunga qadar, biz buzoqqa sig'inib turamiz", deyishgan¹⁶.

Ma'lumki Muso qavmi yakka xudolikka sig'inishdan ko'p marta ortga qaytgan, oyatda ma'lum bir ish harakat bo'lguncha boshqa bir ishda davom etish ma'nosida ما برح مابرح yordamchi fe'li qo'llanilgan.

11. "ما فقى" - to'xtamaslik, davom etmoq.

الْهَالِكِينَ مِنْ تَكُونَ أَوْ حَرَضًا تَكُونَ حَتَّىٰ يُوسُفَ تَذَكَّرْ تَقَاتِلَ اللَّهَ قَالُوا

Ular: "Allohga qasamki, Yusufni eslayverib oxiri yo hasratdan juda zaiflashib ketasiz yoki halok bo'lasiz", dedilar¹⁷.

Ushbu oyatda ham yordamchi fe'l o'z ma'no qirrasi bo'yicha qo'llanilgan.
13. "ما دام" - modomiki ekan.

حَيًّا ذُمْتُ مَا وَالزَّكَةُ بِالصَّلَاةِ وَأُوصَانِي كُنْتُ مَا أَيْنَ مُبَارَكًا وَجَعْلَنِي

U meni qayerda bo'lishimdan qat'iy nazar barakotli qildi. Toki tirik ekanman, U menga diniy vazifalarni bajarishga va zakotga (pok/vijdonli bo'lishni) buyurdi¹⁸.

Ushbu oyatda ham yordamchi fe'l hisoblangan ما دام fe'li Toki ekanman deb o'z ma'nosida berilgan.

Ko'rinib turibdiki, arab tilidagi yordamchi fe'llar ma'ni jihatdan bir biriga yaqin ammo har birini o'z qo'llash joylarini mavjud. Buni biz arab adabiy manbasi Qur'oni Karimdan yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. Абдужабборов А. Араб тили. – Т., 2007.- б.311
2. Иброхимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси.-Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, 1997.-453 б.
3. Талабов Э. Араб тили.- Т.:Ўзбекистон,1993.-406 б.
4. Узбекско-русский словарь.-Т.: Гл.ред. Узб.Сов.Энцик., 1988. -726 с.
5. Куръони Карим./Ўзбекча изохли таржимаси А.Мансур таржимаси.-Т.: 2001.- б.249.
6. Сабирова, Н. Э. (2016). УЗБЕКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА XVII-XIX ВЕКОВ. Вестник современной науки, (11-2), 19-23.

¹⁶ Toha 91

¹⁷ Yusuf 85

¹⁸ Maryam 31

- 7.** Сабирова, Н. Э. (2020). ҚАДИМГИ КУЛЬТЛАР БИЛАН АЛОҚАДОР МАРОСИМ ҚҮШИКЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 3(5).
- 8.** Israilova, S. (2022). Ranglarning etnolingvistik va milliy-madaniy xususiyatlari. Alisher Navoiy Nomidagi Toshkent Davlat o'zbek Tili Va Adabiyoti Universiteti.
- 9.** Karimova, G. M. (2021). Some comments on complete grammar. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(11), 200-203.
- 10.** Mamatkadirovna, K. G., & Bahodirovna, N. S. The Principles of Determining the Mechanisms of Intertextuality of a Literary Text. International Journal on Integrated Education, 4(1), 194-196.
- 11.** Karimova Gulshod Mamatkadyrovna. (2022). The Role of Cholpon in Raising Uzbek Spirituality. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 15, 18–21.
- 12.** Mamatkadirovna, K. G. (2022). Innovative Educational Technologies in the Educational Process. Eurasian Research Bulletin, 15, 108-110.
- 13.** Mamatkadirovna, K. G. (2022). FACTORS OF SPEECH CULTURE FORMATION IN FUTURE LAWYERS. Journal of new century innovations, 18(4), 121-124.
- 14.** Karimova, G. M. (2021). Some comments on complete grammar. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(11), 200-203.

